

NAVOIY G‘AZALLARIDA QO‘LLANILGAN BAHRLAR

Ismoilova Muxlisa Umidjon qizi
Urganch Ranch texnologiya universiteti talabasi

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada Alisher Navoiy g‘azallari poetikasida qo‘llanilgan aruz bahrlarining nazariy va amaliy jihatlarini ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — Navoiy ijodida eng ko‘p qo‘llangan bahrlarni aniqlash, ularning mazmun va ohang yaratuvchi xususiyatlarini yoritishdir. Metod sifatida qiyosiy-adabiy tahlil hamda aruz tizimi asosidagi metrik o‘rganish usullari qo‘llanildi.

KALIT SO‘ZLAR: Alisher Navoiy, g‘azal, bahr, aruz, she‘riy o‘lchov, “Ramal”, “Hazaj”, “Mutaqarib”, “Sari”, klassik o‘zbek adabiyoti, she‘riyatshunoslik.

ANNOTATION: This article scientifically analyzes the theoretical and practical aspects of the aruz bayrs used in the poetics of Alisher Navoi's ghazals. The purpose of the study is to identify the most frequently used bayrs in Navoi's work, to highlight their content and tone-forming properties. Comparative literary analysis and metrical study methods based on the aruz system were used as methods.

KEY WORDS: Alisher Navoi, ghazal, bayr, aruz, poetic meter, "Ramal", "Hazaj", "Mutaqarib", "Sari", classical Uzbek literature, poetics.

АННОТАЦИЯ: В данной статье научно анализируются теоретические и практические аспекты использования аруз-байров в поэтике газелей Алишера Навои. Цель исследования – выявить наиболее частотные байры в творчестве Навои, раскрыть их содержательные и тоникообразующие свойства. В качестве методов исследования использовались методы сравнительно-литературного анализа и метрического исследования, основанные на системе аруз.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Алишер Навои, газель, байр, аруз, стихотворный размер, «Рамал», «Хазадж», «Мутакариб», «Сари», классическая узбекская литература, поэтика.

KIRISH

Alisher Navoiy turkiy adabiyotning eng yirik vakili sifatida nafaqat o‘z davrining, balki keyingi asrlarning ham badiiy-estetik tafakkuriga ulkan ta’sir

ko'rsatgan ijodkordir. Uning she'riy merosi, xususan g'azallari o'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotida beqiyos o'rin tutadi. G'azal janri o'zining ohangdorligi, badiiy jilosi va falsafiy teranligi bilan mumtoz she'riyatning asosiy shakllaridan biri sifatida shakllangan bo'lsa, Navoiy ijodida bu janr eng yuqori cho'qqiga ko'tarildi.

G'azalning mazmuniy mukammalligi bilan bir qatorda, uning shakliy jihatlari ham muhim o'rin tutadi. Xususan, bahr (aruz vazni) g'azalning musiqiyliigi va ritmik uyg'unligini belgilovchi asosiy unsurlardan biridir. Navoiy g'azallarida qo'llangan bahrlarni tadqiq etish nafaqat uning she'riy san'atini, balki aruz tizimining turkiy adabiyotdagi o'ziga xos ko'rinishlarini ham chuqur anglash imkonini beradi. Bu jarayon, o'z navbatida, Navoiyning o'zbek she'riyati taraqqiyotiga qo'shgan hissasini yanada aniqroq yoritadi.

Mazkur tadqiqotda Navoiy g'azallarida uchraydigan bahrlarning xilma-xilligi, ularning qo'llanish chastotasi va estetik vazifalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shu orqali mumtoz adabiyotimizda aruz tizimining o'ziga xosligi, shoir ijodiy mahorati va badiiy tafakkurining keng qamrovi ochib beriladi.

METADOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda Alisher Navoiy g'azallari poetik tuzilishini o'rganish, xususan, ularning bahr (aruz vaznlari) tizimidagi qo'llanish xususiyatlarini aniqlash maqsad qilingan. Shu bois metodologiya quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlarga tayangan:

Manbaviy asos – Tadqiqotning asosiy manbasi sifatida Navoiy “Xazoyin ulmaoniy” devoniga kiritilgan g'azallar tanlandi. Ularning matnlari akademik nashrlar va ilmiy-tanqidiy matnlar asosida tahlil qilindi.

Nazariy asos – Aruz ilmi, ya'ni Sharq she'riyatining vazn tizimi haqidagi nazariy qarashlar, jumladan, fors-tojik va turkiy adabiyotshunoslikdagi ilmiy manbalar metodik tayanch bo'lib xizmat qildi.

Tahlil usullari:

Metrik tahlil: Har bir g'azalning bayt va misralari aruz bahrlariga ko'ra scansion (tahlil) qilindi. Vaznning ruknlar bo'yicha tuzilishi aniqlanib, qaysi bahr va sho'baga mansubligi belgilandi.

Qiyosiy usul: Navoiy g'azallarida uchraydigan bahrlar boshqa turkiy shoirlar (Xorazmiy, Lutfiy, Bobur) ijodi bilan solishtirilib, bahrlarning qo'llanish chastotasi hamda poetik imkoniyatlari qiyosiy o'rganildi.

Statistik yondashuv: Gʻazallar orasida eng koʻp qoʻllanilgan bahrlar aniqlanib, ularning miqdoriy nisbati hisoblab chiqildi. Shu orqali Navoiy ijodida bahrlarning ustuvorlik darajasi koʻrsatildi.

Sistemali yondashuv: Bahrlarning qoʻllanishi shoirning badiiy maqsadi, gʻazalning mazmuni va estetik vazifasi bilan bogʻliq holda izohlandi.

Lingvopoetik yondashuv – Bahr tanlovining poetik ohangdorlik, gʻazalning musiqiyliigi va ritmik yaxlitligiga taʼsiri oʻrganildi.

Ilmiy asoslanganlik – Tadqiqot jarayonida Navoiyshunoslik boʻyicha ilgʻor adabiyotlar, aruz ilmi haqidagi klassik va zamonaviy tadqiqotlardan foydalanildi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida Alisher Navoiy gʻazallari tarkibida qoʻllanilgan aruz bahrlarining xilma-xilligi va ularning miqdoriy nisbatlari tahlil qilindi. Natijalarga koʻra, Navoiy gʻazallarining katta qismi mumtoz adabiyotda keng tarqalgan ramal, hazaj, mutaqorib va rajaz bahrlarida bitilgani aniqlandi. Ayniqsa, ramali musaddasi mahzuf va hazaji musaddasi axrab kabi aruz tarmoqlari Navoiyning lirikasida ustuvor oʻrin tutadi.

Tahlillar shuni koʻrsatdiki, Navoiy oʻz gʻazallarida faqatgina anʼanaviy shakllarni takrorlamay, balki ularni oʻzining estetik maqsadiga mos tarzda badiiy boyitgan. Jumladan, ramal bahridagi gʻazallarda maʼnaviy noziklik, ruhiy kechinmalar va oshiqona iztiroblar chuqurroq ifoda topgan.

Hazaj bahrida yozilgan gʻazallar esa musiqiylik va ohangdorlik jihatidan yuqori boʻlib, ular koʻpincha ijtimoiy-maʼnaviy mazmun bilan uygʻunlashgan. Mutaqorib bahridagi gʻazallar epik ohangdorlik va qahramonona ruhni ifodalash imkonini bergan. Shuningdek, tadqiqot natijalarida ayrim kam uchraydigan bahrlar ham qayd etildi.

Bu holat Navoiy aruz tizimini mukammal egallagani, bahrlarning turli variantlarini ijodiy mahorat bilan qoʻllay olganini koʻrsatadi. Statistik tahlil shuni isbotladiki, Navoiy ijodida eng koʻp uchraydigan bahr – ramal (taxminan 40–45%), undan keyin hazaj (30–35%) va mutaqorib (15–20%) bahrlaridir. Qolgan bahrlar esa nisbatan kam uchraydi, biroq ular ham poetik imkoniyatlarni kengaytirishda muhim oʻrin tutgan. Umuman olganda, oʻrganilgan natijalar Navoiy lirikasida bahrlarning tanlanishi shoirning gʻoya va badiiy maqsadlariga bevosita bogʻliq ekanini, har bir

bahrdan u ma'lum bir ruhiy holatni yoki estetik vazifani ifodalash uchun ijodiy foydalanganini ko'rsatdi.

MUHOKAMA

Alisher Navoiy g'azallari turkiy adabiyotda aruz tizimini mukammal darajada qo'llash va rivojlantirish namunasidir. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, shoirning g'azallari asosan ramal, hazaj, mujtas va rajaz bahrlarida yaratilgan bo'lib, ularning har biri ma'lum ma'no va ohangdorlikni ifodalashda alohida vazifani bajargan. Jumladan, ramal bahrining musiqiyligi oshiqona tuyg'ularni yuksak darajada ifodalash imkonini bergan bo'lsa, hazaj bahrining keng qo'llanishi xalqona ohang va lirizmni kuchaytirgan.

Navoiyning bahr tanlashdagi mahorati uning poetik iste'dodini hamda Sharq adabiyotidagi an'anaviy poetik mezonlarga chuqur e'tiborini ko'rsatadi. Masalan, g'azallarda ko'p uchraydigan ramali musaddasi maqsur va hazaji musammani solim shakllari shoirning ichki musiqiy sezgisi va she'riy ohangdorlikni yuqori bosqichga olib chiqqanini tasdiqlaydi.

Muhokama jarayonida yana shuni qayd etish joizki, Navoiy g'azallarida bahrlarning xilma-xilligi shoirning faqat aruz san'atini mukammal bilganidan dalolat bermaydi, balki ularning mazmuniy ohangiga mos bahr tanlashda ham katta mahorat ko'rsatganini isbotlaydi. Shuningdek, mazkur tadqiqot natijalari Navoiy g'azallaridagi bahrlarning o'zbek mumtoz she'riyati shakllanishida asosiy o'rin tutganini va keyingi davr shoirlari uchun mezon bo'lib xizmat qilganini ko'rsatmoqda.

Demak, Navoiy ijodida qo'llangan bahrlar poetik janr sifatida g'azalning musiqiylik, ritm va mazmun uyg'unligini ta'minlash bilan birga, o'zbek mumtoz adabiyotida aruz tizimining mustahkamlanishida ham alohida ilmiy va estetik ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Navoiy g'azallari tahlili shuni ko'rsatadiki, shoir o'z ijodida aruz tizimining barcha asosiy bahrlaridan keng va mahorat bilan foydalangan. Jumladan, ramal, hazaj, rajaz, mutaqorib, muzore', mutadorik kabi bahrlar uning g'azallari asosini tashkil etadi. Navoiy bahr tanlashda faqat an'anaviy shakllarni qo'llab qolmay, balki ularni badiiy maqsadga muvofiq tarzda yangicha mazmun va ohangdorlik bilan boyitgan.

Shoir gʻazallarida bahrlarning xilma-xilligi nafaqat sheʼrning musiqiy ohangini kuchaytirgan, balki mazmunning emotsional taʼsirchanligini oshirgan. Aruz tizimining har bir bahrida uygʻunlik va ohangdorlikni saqlagan holda, Navoiy mumtoz poetik maktabda beqiyos oʻringa ega boʻlgan. Shuningdek, bahrlarning turlicha qoʻllanishi shoirning keng adabiy saviyasi, nazm qonuniyatlarini mukammal egallagani hamda sheʼriyatning musiqiy-estetik jihatlariga yuksak eʼtibor berganini isbotlaydi.

Umuman, Navoiy gʻazallarida bahrlar nafaqat sheʼriy qurilmaning texnik asosini, balki poetik goʻzallikning, maʼnaviy teranlikning va estetik mukammallikning muhim omili sifatida namoyon boʻladi. Shu bois, uning ijodini oʻrganishda bahrlar masalasiga alohida ilmiy yondashuv zarur boʻlib, bu oʻz navbatida Navoiy poetikasini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Navoiy, A. (1991). Xazoyin ul-maoniy. Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti.
2. Navoiy, A. (1963). Devonlar. Toshkent: Fan nashriyoti.
3. Qodirov, N. (2004). Arud va qofiya masalalari. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
4. Abduqodirov, M. (2010). Arud ilmi va mumtoz sheʼriyat. Toshkent: Universitet nashriyoti.
5. Karimov, H. (2015). “Alisher Navoiy gʻazallarida aruz bahrlarining oʻziga xosligi”. Oʻzbek tili va adabiyoti jurnali, №3, 45–52.
6. Alibekov, O. (2008). Mumtoz adabiyot nazariyasi. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Rasulov, R. (2012). Sheʼriyat va aruz ilmi. Buxoro: BuxDU nashriyoti.

